

Vietos tapatybė ir paveldas kaip vietos bendruomenių kūrimosi veiksniai. Lietuvos atvejis*

Irena Šutinienė

Jaunesnioji mokslo darbuotoja

Vilniaus universitetas

Istorijos fakultetas

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

El. paštas: irena.sutiniene@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0405-7851>

Santrauka. Straipsnyje, remiantis Lietuvos kaimų ir miestelių bendruomenėse atlikto empirinio tyrimo (pusiau struktūruotų interviu su bendruomenių atstovais) duomenimis, nagrinėjami bendruomenių veiklos paveldo srityje ir jų vietos tapatybės sąryšiai. Bendruomenių vietos tapatybės ir jų dalyvavimo paveldo praktikose sąsajos yra abipusės: vietos tapatybė yra svarbus veiksnys motyvuojant ir mobilizuojant žmones dalyvauti šiose praktikose, o paveldas yra reikšmingas išteklis kuriant vietos tapatybę, ypač tokius jos aspektus kaip bendrumo, priklausymo, „įsišaknijimo“ jausmai, tapatybės tęstinumas, didžiavimasis ja. Ypač didelę motyvacinę ir mobilizuojančią galią turi emociniai vietos tapatybės aspektai, susiję su vietos atmintimi ir paveldu.

Reikšminiai žodžiai: vietos tapatybė, vietos bendruomenės, paveldas.

Place Identity and Heritage as Factors in Establishment of Local Communities. Case of Lithuania

Summary. The article, based on the data of an empirical study conducted in Lithuanian village and town communities (involving semi-structured interviews with community representatives), examines the relationship between activities of communities in the field of heritage and their place identity. The links between the place identity of a community and its participation in heritage practices are reciprocal: place identity is an important factor in motivating and mobilizing people to participate in these practices, and heritage is a significant resource in creating place identity, especially such aspects of place identity as feelings of commonality, belonging, ‘rootedness’, continuity of identity, and self-esteem. Emotional aspects of place identity related to local memory and heritage are denoted by a particularly strong motivating and mobilizing power.

Keywords: place identity, local communities, heritage.

* Tyrimas atliktas ir straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Lietuvos visuomenės stiprinimas pasitelkiant paveldo bendruomenes: iššūkiai ir galimybės“ (prioritetinių mokslinių tyrimų programa „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“, 2023–2026 m., projekto finansavimo sutartis Nr. S-VIS-23-13).

Įvadas

Paveldo sąsajos su individualiomis ir kolektyvinėmis tapatybėmis paveldo teorijose, tyrimuose ir paveldosaugos dokumentuose apibūdinamos kaip svarbi paveldo funkcija¹. Tyrimai atskleidžia daug įvairių socialinių tapatybių (tautinės, miestų, regionų ir kt.) sąsajų su paveldu aspektų. Bet veikiančių paveldosaugos srityje bendruomenių formavimosi ir veiklos tyrimuose šie aspektai dažnai traktuojami kaip pagalbiniai ar savaimė suprantami, detaliau neanalizuojant, kaip ir kokiomis aplinkybėmis bendruomenių narių individuali ar kolektyvinė tapatybė tampa svarbi ir daro įtaką šių bendruomenių formavimuisi ir paveldo praktikoms.

Šiame straipsnyje, pasitelkiant socialinėje geografijoje ir aplinkos psichologijoje išplėtotą ryšio su teritorijomis aspektus apibūdinančią vietos tapatybės (angl. *place identity*, *place attachment*) sampratą, siekiama detaliau panagrinėti šios tapatybės formos sąsajas su lokalių teritorinių bendruomenių veikla paveldo srityje.

Straipsnio **tikslas** – remiantis pusiau struktūruotų interviu su Lietuvos vietos (kaimų ir miestelių) bendruomenių atstovais medžiaga, detaliau panagrinėti vietos bendruomenių formavimosi ir veiklos paveldo srityje sąsajas su jų vietos tapatybe.

Tyrime siekiama šių **uždavinių**:

- Nustatyti, kokie vietos tapatybės aspektai ir kaip veikia bendruomenių dalyvavimą (motyvaciją, mobilizavimą veiklai ir kt.) paveldo praktikose.
- Nustatyti, kokie paveldo aspektai ir kokią įtaką daro kuriant bendruomenių vietos tapatybę.
- Nustatyti bendruomenių vietos tapatybei reikšmingų „vietos dvasią“ nusakančių paveldo naratyvų bruožus.

Empirinio tyrimo **objektas** – Lietuvos vietovių (kaimų ir miestelių) teritorinės bendruomenės, veikiančios paveldo srityje. Nagrinėti 36 interviu su bendruomenių atstovais – vadovais ar kitais aktyviais žmonėmis, užrašyti vykdant projektą „Lietuvos visuomenės stiprinimas pasitelkiant paveldo bendruomenes: iššūkiai ir galimybės“. Interviu medžiagoje atsispindintis subjektyvus bendruomenių atstovų identifikavimasis su vietovėmis daugiausia atspindi ne tiek asmeninį, kiek socialinį jų atstovaujamų bendruomenių vietos tapatybės lygmenį, nes interviu jie kalbėjo kaip bendruomenių atstovai.

1. Teorinės tyrimo prielaidos

1.1. Vietos tapatybės samprata

Vietos tapatybės samprata, įvairiais aspektais apibūdinanti žmogaus ryšį su jo fizine ir socialine aplinka, daugiausia plėtojama socialinėje geografijoje ir aplinkos psichologijoje. Iš daugybės šiose disciplinose aptariamų santykio su vieta aspektų labiausiai susijusiais su praeitimi ir istorija laikomi du: vietos tapatybė ir prisirišimas prie vietos (angl. *place attachment*)². Tai ne tapatūs, nors glaudžiai susiję šio santykio komponentai. Jų

¹ D. Lowenthal, 2015; L. Lixinski, 2013; L. Smith, 2022 ir kt.

² M. Lewicka, 2008, p. 211.

santykis įvairiose tyrimų tradicijose apibūdinamas nevienodai: vieni tyrėjai juos konceptualizuoja kaip vienas kito atžvilgiu subordinuotus matmenis, kiti juos traktuoja kaip atskiras, bet susijusias sąvokas. Dažniausiai prisirišimas prie vietos suprantamas kaip apibūdinantis emocinius santykio su vieta aspektus ir laikomas vienu iš svarbiausių vietos tapatybės komponentų³.

Aplinkos psichologijoje, nagrinėjant vietos tapatybės sampratą, apimami ir materialūs pačios vietos, ir mentaliniai jos suvokimo aspektai, skiriant vietos tapatybę kaip pačios vietos bruožų, kuriais apibūdinamas jos savitumas ir tęstinumas laike, rinkinį ir šią tapatybę kaip subjektyvių asmens identifikacijų, nusakančių jo santykį su vieta, rinkinį⁴. Socialinis geografas Anssi Paasi, analizuodamas regionines tapatybes, taip pat skiria du analogiškus šios tapatybės funkcionavimo aspektus ir formas: regiono tapatybę (angl. *identity of a region*) ir jame arba už jo ribų gyvenančių žmonių regioninę tapatybę (angl. *regional identity*)⁵. Pirmasis aspektas apibūdina gamtos, kultūros ir žmonių bruožus, kurie naudojami instituciniuose ir kituose kolektyviniuose diskursuose ir klasifikacijose, siekiant atskirti vieną regioną nuo kito, antrasis nurodo daugiamates žmonių identifikacijas su tais diskursais, simbolika, praktikomis⁶. Nors mažesnių teritorinių vienetų (kaimų, miestelių) vietos tapatybė dažniausiai nėra tiek artikuluota instituciniais diskursais ir praktikomis kaip regioninė, ši skirtis taikytina ir vietos tapatybėms. Pirmasis vietos tapatybės aspektas dažnai nusakomas „vietos dvasios“ sąvoka, kuri atspindi socialiniuose santykiuose kuriamus kolektyvinius žmonių tos vietos savitumo, išskirtinumo suvokimus ir formuluojama tą savitumą nusakančiais diskursais, apie kuriuos kalbama minėtoje A. Paasi sampratoje. „Vietos dvasios“ tyrimų yra atlikta ir Lietuvos paveldosaugos srityje: šia tema yra paskelbti keli dailės ir architektūros paveldo tyrėjų straipsniai, išleistas straipsnių rinkinys⁷. Vietos tapatybės tyrimuose dažniau tiriama antrasis vietos tapatybės aspektas, šią tapatybę suprantant kaip žmogaus santykį su vieta, kuriamą tiek asmeniniu, tiek socialiniu lygmeniu⁸. Asmeniniu lygmeniu ji gali būti traktuojama kaip asmens tapatybės dimensija, socialinis lygmuo atspindi socialinių grupių, kurių nariu žmogus save laiko, tapatinimąsi su vieta⁹; abu šie lygmenys tarpusavyje susiję¹⁰. Vietos tapatybė suprantama ir tiriama kaip dinamiškas, emocinis, socialinis ir istoriškai susiformavęs ryšys tarp žmonių ir konkrečios vietos, kuri suteikia prasmę jų veiklai, būčiai ir tapatybei¹¹.

Vietos tapatybės sampratoje remiamasi vietos ir erdvės skirtimi: vieta yra ne tik fizinė ar geografinė erdvė, bet ir socialiai ir istoriškai sukonstruotas darinys, įgyjantis prasmę

³ C. Strandberg, M. Ek Styvén, 2024, p. 5.

⁴ M. Lewicka, 2008, p. 209–231; C. Strandberg, M. Ek Styvén, 2024, p. 4.

⁵ A. Paasi, 2003, p. 478, 479.

⁶ Ibid., p. 479.

⁷ *Europos erdvė*, 2004; *Vietos dvasios beiėškant*, 2014; K. Daubarytė, 2016.

⁸ C. Strandberg, M. Ek Styvén, 2024, p. 4.

⁹ M. Lewicka, 2008; C. Strandberg, M. Ek Styvén, 2024, p. 4; Ch. Tilley, 2009, p. 17–18.

¹⁰ Tapatybių tyrimuose pabrėžiama, kad identifikavimasis yra socialiai angažuota veikla ir bet koks tapatumas yra socialinis, nes tai socialinių veikėjų – tiek kolektyvinių, tiek individualių – tapatumas (M. Castells, 2006, p. 22); „<...> aš kaip veikėjas ir aš kaip mes dalis – abu šie aspektai sudaro socialinį, dar kitaip – kolektyvinį identitetą“ (V. Čiubrinskas, 2008, p. 15); C. Strandberg, M. Ek Styvén, 2024, p. 4.

¹¹ Ch. Grey, M. O'Toole, 2020, p. 212.

per žmonių santykį su ja. Erdvė tampa „vieta“, kai jai suteikiama prasmė vykstant subjektyvioms socialinėms sąveikoms. Tai reiškia, kad vietos tapatybę formuoja žmonių patirtys, prisiminimai, simbolinės reikšmės ir bendruomeninis gyvenimas¹².

Kaimų ir miestelių vietos tapatybė yra tik viena iš daugelio teritorinių tapatybių ir nėra izoliuota nuo kitų tapatybių ir jų diskursų: „<...> visos erdvinės skalės – nuo vietinės iki globalios – šiuolaikiniame pasaulyje yra įtrauktos į visas teritoriškumo formas.“¹³ Bet, kaip pažymi Mary P. Corcoran, nors globaliame pasaulyje jokia bendruomeninė struktūra nesiremia tik lokaliais ryšiais ir sąveikomis, tai nereiškia, kad negali egzistuoti vietiniai prisirišimai, pagrįsti vietos artimumu ir tarpasmeniniais socialiniais santykiais¹⁴. Ją kuriant veikia įvairios įtakos ir diskursai, nuo globalių iki šeimos. Lokalioje vietovėje gyvenančių žmonių tapatybes ir atmintį veikia ir etninė, religinė, istorinė, ir kitokia įvairovė, lemianti vietos praeities pasakojimų įvairovę ir unikalumą, specifiskumą¹⁵. Todėl empiriniuose tyrimuose išryškėja tokie vietos tapatybės (tiek diskursų, tiek asmeninių identifikacijų) bruožai kaip heterogeniškumas, unikalumas, dinamiškumas¹⁶. Nors vietos tapatybė, kaip minėta, yra daugiaplotmis ir nevienodai konceptualizuojamas reiškiny, įvairiuose teoriniuose ir empiriniuose tyrimuose dažnai skiriami keli vietos tapatybę kuriantys komponentai: 1) *prisirišimas prie vietos* (angl. *place attachment*) – emocinis ryšys su konkrečia vieta, kuris kuriamas per subjektyvias sąveikas su erdve, šeimos tradicijas, identifikavimąsi su vietos bendruomene ir kultūra; 2) *įsišaknijimas* (angl. *rootedness*) – apimantis kilmę iš tos vietos, tarpgeneracinį tęstinumą, socialinę atmintį, poreikį tęsti tradicijas; 3) *priklausymas* (angl. *insideness*), kai individas jaučiasi priklausantis vietovei, „savas“ joje; šis komponentas apima priėmimą bendruomenėje, simbolinius ryšius ir kt.¹⁷ *Prisirišimas prie vietos* dažnai laikomas svarbiausiu vietos tapatybės komponentu, jis apibūdinamas kaip emociniai ryšiai su vieta, apimantys tiek ryšio su socialine-kultūrine, tiek gamtine-urbanistine aplinka aspektus¹⁸. Apibendrinusi teorinę literatūrą, Mary P. Corcoran išskyrė šias prisirišimą prie vietos kuriančių veiksmų grupes: 1) aplinka (gamtinė ir urbanistinė); 2) socialinių sąveikų tinklai – kaimynystės, šeimos, bendruomenės santykiai tarpasmeninių sąveikų ar (ir) institucinių praktikų formomis; 3) kultūra ir simboliniai aspektai – vietos savitumą nusakantys simboliniai kraštovaizdžiai, kultūrinės tradicijos, atmintis, kolektyvinės ir asmeninės simbolinės vietos¹⁹. Panašūs veiksniai skiriami ir psichologiniuose prisirišimo prie vietos tyrimuose: tai demografiniai (gyvenimo vietovėje trukmė), socialiniai ryšiai ir fizinė bei simbolinė aplinka²⁰.

¹² A. Paasi, 2003; D. Massey, 1995.

¹³ A. Paasi, 2003, p. 477.

¹⁴ M. P. Corcoran, 2002, p. 52.

¹⁵ A. Paasi, 2003, p. 477; M. Lewicka, 2008, p. 213.

¹⁶ Ch. Grey, M. O'Toole, 2020, p. 216.

¹⁷ Ibid., p. 213–216.

¹⁸ C. Strandberg, M. Ek Styvén, 2024, p. 5.

¹⁹ M. P. Corcoran, 2002, p. 49, 52–53.

²⁰ M. Lewicka, 2008, p. 211.

1.2. Vietos tapatybė ir paveldas

Kultūros paveldo sampratoje ir tyrimuose pabrėžiama, kad paveldą geriausiai apibūdina jo reikšmės žmonėms. Pasak kultūros paveldo sampratos Lietuvoje tyrinėjusios kultūros istorikės Rasos Čepaitienės, „tam, kad įvyktų „įpaveldinimo“ procesas, reikia, kad jis būtų pripažintas ir įvertintas ne tik specialistų, bet ir visos visuomenės“²¹.

Tapatybių teorijose kaip apibūdinantys bet kokią tapatybę nurodomi šie elementai: 1) savitumas, skirtingumas nuo kitų; 2) tęstinumas (tapatumas sau laike); 3) saviveiksmingumas – gebėjimas pasiekti asmeninius tikslus; 4) teigiama savivertė, apimanti pasididžiavimo ir savigarbos jausmus; ši savybė daugelyje socialinių tapatybių teorijų laikoma ypač svarbia²². Jau iš šių apibrėžčių galima matyti, kad praeities dimensija yra svarbi kuriant beveik visus šiuos elementus.

Praeities dimensija laikoma integralia tiek asmeninės, tiek kolektyvinių socialinių tapatybių dalimi: pasak Davido Lowenthalio, „[Ž]inojimas, kad „aš buvau“, būtinas norint būti tikram, kad „aš esu“²³. Paveldas yra viena svarbiausių praeities pasakojimų, kuriais žmonės grindžia tapatybes, dalių. Pažymima, kad iš tapatybes grindžiančių praeities pasakojimų vieni svarbiausių yra vietos praeities pasakojimai: „Daugelis palaiko ryšį su savo praeitimi gimimo ar seniai gyvenamose vietose. Vietos nebūtinai turi būti nepaprastos, kad būtų įsimintinos. Vietos dvasią galima atpažinti „labiau pagal jos naudotojų atkaklumą, o ne pagal architektūrą“, – rašė anglų architektas planuotojas. – „<...> Pilielinės visuomenės aistringai gina kiekvieną akmenį“, tačiau saugo „daugiau nei plytas ir skiedinį; tai... įsišaknijimo poreikis.“²⁴

Tapatybės ir paveldo ryšio tyrimuose šis ryšys aptariamas įvairiais aspektais. Ryšys su tapatybe atskleidžiamas ir paveldo apibrėžtyse, ir normatyviniuose paveldosaugos dokumentuose, ir empiriniuose tyrimuose. Dėmesys bendruomenių tapatybių ir paveldo ryšių tyrimams ypač sustiprėjo po 2003 metų, priėmus UNESCO Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją, taip pat 2005 metais priėmus Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų (Faro) konvenciją, kurioje išryškinti paveldo demokratizacijos ir vertės žmonėms principai. Šiose konvencijose bendruomenės suvokiamos ne tik kaip paveldo „turėtojos“, bet ir kaip aktyviai dalyvaujančios jį perduodant; jose išryškinamas bendruomenių tapatybės ir paveldo ryšys, bendruomenių tapatybę suprantant kaip kuriamą subjektyviai identifikuojantis, ir atkreipiant dėmesį į bendruomenių aktyvumą, sąveiką su teritorija, socialine, kultūrine aplinka ir kt.²⁵ Lucas Lixinskis ir Hanna Schreiber pabrėžia, kad priėmus šias konvencijas susiformavusioje naujoje paveldosaugos kalboje nuolat kalbama apie „bendruomenes, grupes ir asmenis“, „perdavimą iš kartos į kartą“ ir „praktikas bei ritualus“. Pasak jų, „paveldą reikia tirti susiejus su tapatybėmis: mąstyti apie paveldą ne kaip apie tai, į ką reikia žiūrėti iš šalies ir su pagarba jo vidinei vertei, o kaip apie neatsiejamą žmonių grupės tapatybės dalį, vertinant paveldą kaip kuriamą

²¹ R. Čepaitienė, 2005, p. 49.

²² D. L. Uzzell, 1996, p. 223; C. Strandberg, M. Ek Styvén, 2024, p. 3.

²³ D. Lowenthal, 2015, p. 82.

²⁴ Ibid., p. 83.

²⁵ Ch. Bortolotto, 2024; N. Adell et al., 2015.

sąveikose ir nagrinėjant, kaip jis prisideda prie tapatybės formavimo“²⁶. Nagrinėdamas nematerialaus kultūros paveldo reikšmės tarptautinėje teisėje, Lucas Lixinski nematerialų kultūros paveldą išskiria kaip esminį vietos tapatybės elementą ir svarbiausiu jo išsaugojimo tikslu laiko būtent šio paveldo reikšmę bendruomenių ar tautų tapatybei. Kartu jis pažymi, kad tarptautinėje teisėje remiamasi „simbiotinė paveldo samprata“, apimančia ir materialius, ir nematerialius elementus, ir jo aptariami paveldosaugos tikslai galioja tiek nematerialiam, tiek materialiam paveldui. Dėl jo svarbos tapatybei paveldą reikia saugoti būtent jį sukūrusioje bendruomenėje, išsaugant jo funkcijas, specifiškumą ir autentiškumą: „<...> jei negalima susieti paveldo su jo šaltiniu, jis gali išnykti arba tapti praeities dalimi.“²⁷ Paveldo sąsajų su vietos tapatybe lemiamą jo specifiškumą ir unikalumą jis laiko vertingiausiu paveldo savybe²⁸.

Atkreipiamas dėmesys, kad paveldo ir tapatybių sąsajos yra abipusės – paveldas yra svarbus tapatybių kūrimo išteklis, o paveldo ryšys su grupių tapatybėmis, savo ruožtu, veikia pačią paveldo sampratą, jo naratyvus ir praktikas. Vykstant tapatybių ir paveldo sąveikoms kinta ir tapatybės, ir paveldo praktikos. Laurajane Smith paveldą apibūdina ne kaip kuriamą „iš viršaus“ autoritetingų ekspertinių diskursų, o kaip nuolat perkuriamas ir ginčijamas praktikas, kurios naudojamos reikšti tapatybėms: „Paveldas yra politinė ir emocinė praktika, per kurią žmonės išreiškia tapatybę, įvertina savo vietą visuomenėje ir (ne)pripažįsta kitų patirtis.“²⁹ Paveldas traktuojamas kaip dinamiškas ir heterogeniškas: „Paveldo naratyvai, kalbantys apie nacionalinį, vietos, šeimos, individualų tapatumą, gerovę ir vietos pojūtį, yra nuolat perteikiami, derinami ir perkuriami atliekant įvairias praktikas, kurias taiko tautos, subnacionalinės grupės ir bendruomenės, ekspertų bendruomenės, šeimos ir asmenys.“³⁰ L. Smith tyrimai išryškina poreikio pripažinti tapatybes reikšmę paveldo praktikose ir paveldo vaidmenį grupių galios santykiuose – ginčiuose dėl pripažinimo ir perskirstymo. Ji atkreipia dėmesį į paveldo emocinę galią tapatybei ir į tai, kad grupės ir jos tapatybės pripažinimas ir įvertinimas grupių tapatybių konkurencijoje yra viena svarbiausių grupės paveldo funkcijų³¹. Šie ir kiti tyrimai išryškina tokius paveldo ir tapatybių sąsajų aspektus kaip paveldo emocinė galia, jo svarba grupės tapatybės pripažinimui, didžiavimuisi vietos tapatybe, reikšmė tapatybių galios santykiuose, jo funkcijų, specifiškumo ir autentiškumo konkrečiose bendruomenėse išsaugojimo svarba, taip pat lokalaus paveldo, tapatybių ir jų tarpusavio sąsajų dinamiškumas, heterogeniškumas.

Remiantis šiomis prielaidomis, bendruomenių vietos tapatybės ir paveldo sąsajos nagrinėtinos kaip subjektyviai konstruojamos socialiniuose santykiuose, dinamiškos, susijusios su emocijomis, susiformavusios istoriškai, jų ryšį ir poveikius traktuojant kaip abipusius tiriant tiek tapatybės procesų įtakas bendruomenių paveldo praktikoms, tiek paveldo poveikius šiai tapatybei.

²⁶ L. Lixinski, H. Schreiber, 2017, p. 18.

²⁷ L. Lixinski, 2013, p. 234.

²⁸ Ibid., p. 241.

²⁹ L. Smith, 2022, p. 624.

³⁰ Ibid., p. 624.

³¹ Ibid., p. 625–626.

2. Vietos tapatybės reikšmės bendruomenių paveldo praktikose

2.1. Vietos tapatybė kaip motyvuojantis ir mobilizuojantis puoselėti paveldą veiksnys: emocinių aspektų svarba

Bendruomenių paveldo puoselėjimo motyvavijoje vietos tapatybė yra vienas svarbiausių ir emociškai stipriausių motyvų, nors paveldo puoselėjimas retai yra pagrindinis bendruomenių veiklos tikslas. Bendruomenių kūrimo ir veiklos tikslai yra įvairūs ir ne visos bendruomenės sieja savo veiklą su paveldu. Bendruomenių dalyvavimo ar nedalyvavimo paveldo praktikose veiksniai – atskira ir sudėtinga tema iš dalies ir dėl to, kad tų bendruomenių veikla šioje srityje labai įvairi, individuali ir priklauso nuo daugelio aplinkybių. Nepretenduodami atsakyti į šį sudėtingą klausimą, paminėsime tik vieną visose tirtose bendruomenėse aiškiai matomą jų veiklos paveldo srityje veiksnį – kvalifikuotų (dažnai susijusių su paveldosaugos ar kultūros sritimi, bet yra ir kitų variantų), aktyvių, motyvuotų lyderių arba kitų aktyvių žmonių buvimą bendruomenės dabartyje arba praeityje. Su tokių žmonių – kartais vieno lyderio, kartais jų grupės – dabarties ar praeities veikla savo paveldo praktikų motyvaciją sieja beveik visos besidominčios paveldu bendruomenės. Bendruomenių sėkmė šioje srityje atrodo iš dalies susijusi ir su sąlygomis, kurios organizacijų tyrimuose nusakomos bendruomenių ir jų lyderių *strateginio pajėgumo* apibrėžimais³². Pavyzdžiui, Pumpėnų bendruomenės lyderis turėjo ir panaudojo tokius lyderio didelį strateginį pajėgumą apibūdinančius išteklius kaip stipri motyvacija, įvairiapusiška gyvenimo patirtis ir kompetencijos, socialinių ryšių įvairovė tiek bendruomenės viduje, tiek išorėje:

Tai buvo laikas, kai pastoviai iš Vilniaus grįžinėdavau ir mintys buvo ties Pumpėnais, bet dabar jau čia tikrai esu šalia, lokaliau, tai susirinkau patirtį, susirinkau išsilavinimus, susirinkau darbo patirtį, kontaktus, idėją iš Lietuvos, iš viso pasaulio, o tada vat dabar tas metas, kai nusprendžiau grįžt. (Pumpėnų bendruomenė)

Motyvuotų ir kvalifikuotų žmonių grupė kaip paveldo bendruomenės pradžios sąlyga įvardijama ir Šilavoto bendruomenėje:

Taip, atsirado žmonės, tada iš tų žmonių atsirado kažkokia grupelė su bendru kažkokiu mąstymu, tada va ta vizija, kad čia link kultūros labiau pasukt... gal nuo žmonių? Gal žmogaus reikia, nežinau, kaip tai bendruomenės pradžia. <...> Idėjos, žodžiu, kažkokia idėja. (Šilavoto Davatkyno bendruomenė)

Bendruomenėse, kuriose yra susiklostęs paveldo praktikų tęstinumas, pasakojama apie lyderių ar kitų motyvuotų ir kompetentingų žmonių veiklą praeityje ir kaip svarbiausia sąlyga šių praktikų tęstinumui kitose kartose taip pat įvardijama stipri dabarti-

³² Lyderių *strateginį pajėgumą* (angl. *strategic capacity*) lemia trys pagrindiniai komponentai: a) reikiamos srities kompetencijos ir gebėjimas gauti aktualią, „vietinę“ informaciją apie savo aplinką bei pasitelkti tinkamus išteklius; b) euristinis mąstymas – gebėjimas novatoriškai, lanksčiai ir kūrybiškai interpretuoti informaciją; c) motyvacija – stiprus vidinis įsipareigojimas tikslui, kylantis iš asmeninės, profesinės ar vertybinės reikšmės (M. Ganz, 2000, p. 1011–1018).

nių lyderių ir aktyvistų motyvacija (Agluonėnų seniūnijos bendruomenė, Darsūniškio bendruomenė, Šilavoto Davatkyno bendruomenė, Žaslių bendruomenės veiklos centras ir kt.). Kompetencijų ir atitinkamų interesų svarbą bendruomenių paveldo puoselėjimo motyvacijai įvardija ir bendruomenių atstovai:

Tai labiausiai yra žmonių mentaliteto klausimas, ir išsilavinimo, ir pasaulėžiūros. <...> Jeigu tu kuri bendruomenę kaip įrankį pasitvarkyti, gauti tų projektinių pinigų kažkokių, <...> tada tu gali iš to paskui išaugti ir kažkuriuo metu prieiti prie tokių tikslų, kurie <...> būtų susiję su vietos paveldu – ar ten pažinimu geresniu, ar ten puoselėjimu, ar atkūrimu, ar ten saugojimu. (Žaslių bendruomenės veiklos centras)

Daugumoje bendruomenių, kurios vienaip ar kitaip rūpinasi paveldu, ši veikla dažniausiai yra tik vienas iš tikslų, kuriant bendruomenei palankią aplinką ar buriant pačią bendruomenę:

Tai tas tikslas ir misija buvo puoselėt miestelio infrastruktūrą... ir malūnas, <...> paplūdimys, įvairiausia infrastruktūra. Tai, sakyčiau, praėjęs tas ketverių metų laikas – infrastruktūros puoselėjimas, o artėjantys tai jau tos infrastruktūros panaudojimas bendrystės puoselėjimui. (Pumpėnų bendruomenė)

Kadangi paveldo puoselėjimas dažniausiai yra brangiai kainuojanti ir sudėtinga veikla, kriterijumi atkurti ar puoselėti konkretų objektą yra ir tai, kiek jo funkcijos svarbios bendruomenei:

Jeigu tas piliakalnis, sakykim, būtų kažkur tai toli pakrašty, miške, galėtum laukti kažko. Bet kadangi tu gyveni tame ir mūsų piliakalnis <...> yra pačiame miestelyje ir tai yra nuo seno tokia reprezentatyvi vieta, tai buvo vienas toks iš bendruomenės išsikeltų iššūkių, kad jį susitvarkyti. (Alsėdžių seniūnijos bendruomenė)

Bet, nors paveldo puoselėjimo motyvai nebūtinai įvardijami kaip pagrindiniai, daugelis bendruomenių suvokia ir vertina paveldo svarbą ir nusako jo reikšmę tapatybei įvairiais aspektais (didžiavimosi, tapatybės tęstinumo, prasmės teikimo veiklai ir kt.). Visi interviu rodo, kad nesvarbu, kokia buvo pradinė motyvacija, veikla paveldo srityje, materialaus ir (ar) nematerialaus paveldo puoselėjimas didesniu ar mažesniu laipsniu kuria ir išreiškia bendruomenės tapatinimąsi su šiais objektais ir vietomis: „Kraštovaizdis ir vieta dažnai patiriami kaip jausmų struktūra per veiklas ir ritualus, kurie kristalيزuoja grupės tapatybę ir ją išreiškia išoriniam pasauliui, perduodami per konkrečias vietas ir istorijas.“³³

Tirtų bendruomenių rūpinimosi paveldu motyvacijoje kaip svarbus vietos tapatybei įvardijamas įvairus paveldas – ir gamtinis, ir materialus, ir nematerialus.

Paveldas – tai yra mūsų visa praeitis. Nes tai yra mūsų protėvių <...> kas išlikę, tai mum labai svarbu, o didžiausias paveldas – turbūt mūsų tradicijos, tai, kad mes jas minim ir tęsiam, o šiaip tai mes gerbiame tas vietas, mums svarbu tos koplytėlės, mums svarbu ta piliavietė, svarbu tas šaltinėlis, kapinėse partizanų kapai yra – prižiūrim visada. (Darsūniškio bendruomenė)

³³ Ch. Tilley, 2006, p. 14.

Paveldo vertę vietos tapatybei suvokia iš esmės visų tirtų bendruomenių, kokių nors atžvilgiu susijusių su paveldu, atstovai. Pavyzdžiui, Abromiškių bendruomenė atkūrė seną dvaro svirną gavusi jį kaip patalpas bendruomenės centrui: „<...> su paveldu mes draugaujam nuo tada, kai gavom patalpas.“ Bet svirno svarba bendruomenei apibūdinama išryškinant ne praktinę jo kaip patalpų funkciją, o būtent jo kaip paveldo reikšmę vietos tapatybei:

Didesnė dalis kilę iš Abromiškių ir mums tas paveldas yra svarbus. Pavyzdžiui, aš negimiau, bet gyvenu nuo šešerių metų Abromiškėse ir tas svirnas ir visi kiti dalykai yra mums svarbu, ten šalia dvaras yra. Tas pats svirnas – [svarbu] kad nevirstų kažkuo kitu. Buvo visokių veiklų ir pretendentų į tą pastatą, <...> tai mums svarbu, kad jis išliktų tuo, kuo yra, ir nepavirstų kažkuo kitu. Svarbu palikti kažką po savęs. (Abromiškių bendruomenė)

Kai kuriose bendruomenėse vietos tapatybė tiesiogiai įvardijama kaip vienas iš motyvų tiek kuriant bendruomenę, tiek renkantis veiklas paveldo srityje. Kuriantis Žaslių bendruomenei, žmonės reitingavo visus gyventojų siūlytus bendruomenės veiklos tikslus ir kaip vienas iš svarbiausių buvo pasirinktas gamtinis bei istorinis paveldas: „Ežerai, gamta, istorinė atmintis ir sportinės veiklos, <...> rūpinimasis miestelio istorija ir atminties puoselėjimas“ (Žaslių bendruomenės veiklos centras). Šios bendruomenės lyderis būtent vietos tapatybę kartu su veikimo kompetencijomis įvardija kaip bendruomenės įkūrimo ir veiklos motyvą:

Ir iš kur jinai atsirado, ta stipri lyderystė – tai tas vietos tapatumo jausmas, labai tikras ryšys buvo emocinis su vieta ir stipri visa metodika labai veikimo. (Žaslių bendruomenės veiklos centras)

Pavieniai atvejai, kai paveldo puoselėjimas yra pagrindinis bendruomenių kūrimo tikslas ir motyvas, atskleidžia ypač didelę tokių vietos tapatybės aspektų kaip vietos atmintis, emocinę reikšmę paveldo puoselėjimo motyvacijoje. Prienų rajono Šilavoto bendruomenėje, kuri susikūrė siekdama puoselėti paveldą, kaip svarbiausias motyvas įvardijamas būtent vietos paveldo unikalumas ir svarba vietos atmintyje, nepriklausomai nuo jo vertės pripažinimo paveldo institucijų ekspertiniuose vertinimuose:

<...> paveldi tokį turtą, kuris senas, tas turtas, bet labai visiems svarbus, nes ta istorija virš šimto metų, gyveno ten moterys, kurios, galima sakyti, vienuolės, visai kitas tas gyvenimo būdas, tai mano tėvai, <...> jie suprato, suprato, kad čia visai kažkas kito, nei visoj Lietuvoj, nu, kad reikia išsaugoti, ne kažkokį turizmą, ten <...> turizmo sodybą. (Šilavoto Davatkyno bendruomenė)

Materialus paveldas šioje bendruomenėje laikomas svarbiu pirmiausia dėl sąsajų su nematerialiu – atmintimi: „Ne, ne [ne daiktai], tiesiog iš pasakojimų tas viskas išryškėja“ (Šilavoto Davatkyno bendruomenė). Analogiškai paveldo vertė bendruomenei suprantama ir daugelyje kitų bendruomenių:

Paveldas yra svarbus tiek, mano manymu, kiek jis turi ryšį su žmogum. <...> Nes pats pastatas ar kažkas iš savęs tai jisai yra pastatas, bet, jeigu tu ten sukuri kažkokią emociją, sukuri istori-

ją, vyksta kažkoks renginys, ir tada atsiranda ryšys žmogaus su paveldu. Tai, ko gero, apie tai turėtume kalbėti – kaip tą ryšį atrasti, ir kiekvienai auditorijai reikia ieškoti per kitą kažkokią plotmę. (Kalvių bendruomenė)

Vietos tapatybė veikia ir kaip stiprus bendruomenę mobilizuojantis veiksnys, ypač tais atvejais, kai materialiam ar nematerialiam paveldui gresia sunaikinimas. Pavyzdžiui, Šilavoto bendruomenę mobilizavo grėsmė, kad bus iškirstas vietinis gamtos paveldas – miškas, susijęs su bendruomenei svarbia vietos atmintimi – kaimo, šeimų atmintimi, mitologiniais pasakojimais. Bendruomenės pastangomis mišką pavyko išsaugoti:

Tas pušynas yra pasodintas pirmo parapijos klebono. <...> Ir tas pasakojimas, kad, pirmas parapijos klebonas, ten su didžiausia pagarba visi kalba „[A]psodino mūsų Šilavotą tuo trakeliu“. Ir tas trakelis yra visų vieta, kadangi ten takai praminti, eina visi pasivaikščiot. Ten tie piliakalniai, pilkapijai, nu visi viską žino mintinai, <...> ten visokie mitologiniai pasakojimai. (Šilavoto Davatkyno bendruomenė)

Ir kitose bendruomenėse yra pavyzdžių, kai žmonės sėkmingai mobilizavosi priešindamiesi grėsmėms, iškilusioms jų bendruomenių tapatybei. Pavyzdžiui, Abromiškių kaimo bendruomenė pasipriešino kaimo prijungimui prie Elektrėnų, grėsusiam sunaikinti ne tik vietovardį, bet ir kaimą kaip teritorinį vienetą; Grabijolų bendruomenė pasipriešino kaimo nukėlimui per sovietmečio melioracijos kampaniją ir pan.

Pumpėnų bendruomenės vadovas pateikia pavyzdį, kaip emociniai tapatybės aspektai mobilizuoti paveldo atkūrimui ir kokią didelę galią jie gali turėti. Paskelbus socialinių tinklų bendruomenės puslapyje apie lėšų atkurti Pumpėnų malūnui rinkimą, žmonės suaukojo netikėtai daug pinigų. Mobilizavimas buvo grįstas vietos tapatybe ir atmintimi, žmonės ypač mobilizavo didelę malūno reikšmę vietos atmintyje ir faktas, kad jis gali sugriūti:

Tai reikia pabandyt pasižiūrėt, ką mes turim tokio brangaus ir įdomaus. Pas mus buvo malūnas ir nusprendėm, kad visa ko ašis gali būt malūnas. <...> Tai nuo pat pirmos akimirks ta iniciatyva taip išsprogo tiesiogine to žodžio prasme, kad iškart suvokiau, kad tai yra rimtas žvėris, kurį mes bandom pakinkyt. Nes tik paskelbus apie tą iniciatyvą, apie paramos rinkimą, žaibiškai pradėjo kristi finansai banko sąskaitoje, nu ir aš pastebėjau, kad iš tikrųjų tai yra kažkas fenomenalaus. <...> Tai, kadangi ta istorija tapo tokia nacionaline, tai pradėjo į mus kreiptis ir buvę savininkai, ir giminaičiai, ir žmonės, kuriems tas malūnas kažką reiškė. (Pumpėnų bendruomenė)

Apibendrinant – nors paveldo puoselėjimas retai yra pagrindinis bendruomenių kūrimosi ir veiklos motyvas, daugelis puoselėjančių paveldą bendruomenių jį vertina būtent dėl jo reikšmės vietos tapatybei. Bendruomenėms svarbus įvairus vietovės paveldas – ir gamtinis, ir materialus bei nematerialus, kurie kuriant tapatybę susiejami tarpusavyje, materialų paveldą vertinant visų pirma dėl nematerialių jo savybių – reikšmės vietos žmonių atmintyje, tapatybės tęstinumui. Paveldo reikšmė tapatybei yra svarbus jo puoselėjimą motyvuojantis, o kartais ir mobilizuojantis daugelį žmonių šiai veiklai veiksnys. Atvejai, kai paveldo puoselėjimas yra pagrindinis bendruomenių kūrimo tikslas ir

motyvas, atskleidžia ypač didelę tokių šios tapatybės aspektų, kaip vietos atmintis, emocinę reikšmę paveldo puoselėjimo motyvijoje.

2.2. „Išisaknijimas“ ir vietos atmintis kaip paveldo puoselėjimo motyvas

Tapatybės įtaką bendruomenių veiklos paveldo srityje motyvacijai atspindi ir paveldo sąsajos su tokiu vietos tapatybės komponentu kaip „išisaknijimas“. Išisaknijimas (angl. *rootedness*) – jausmas, jog vieta yra neatskiriama asmenybės ir gyvenimo dalis, apima tarpgeneracinį tęstinumą – „vieta, iš kurios esu kilęs“, socialinę atmintį (prisiminimai, tradicijos) ir poreikį tęsti tradicijas³⁴.

Paveldo, įvardijamo kaip „šaknys“, reikšmę vietos tapatybei (jos subjektais laikomi ir asmenys, ir šeimos, ir bendruomenė) iliustruoja šis pasakojimo fragmentas:

Tai aš galvoju, kad mūsų šaknys iš esmės mums suteikia stiprybės gyventi, visom prasmėm – žiūrint kaip šeimai į savo senelius, prosenelius, jų sodybas, jų vietas, o kaip organizacijai ar bendruomenei ar plačiaja prasme gyventojams, tai irgi suteikia tokio išskirtinumo, stiprumo, pasitikėjimo, didžiavimosi jausmą kažkokį. (Kalvių bendruomenė)

„Išisaknijimas“ daro įtaką bendruomenių paveldo praktikoms per vietos (kaimo, miestelio) ir šeimų bei autobiografinę atmintį. Pasakojimuose labai daug liudijimų apie šio komponento svarbą dalyvavimo paveldo praktikose motyvijoje. Pavyzdžiui, kaimo ir šeimos atmintis buvo motyvas įsteigiant Šilavote partizanų muziejų:

Kažkaip pradėjau tą rinkti medžiagą, man labai įdomu, man močiutė visada pasakojo, jau jį – mirus, bet, kai gyveno, tai prasidėdavo jos visi pasakojimai: toks ir toks partizanas, nu, tai visi kaimo tie vaikinai draugai, o jie išėjo į partizanus, ir šeimoj buvo partizanas – mano mamos dėdė, ir ta istorija žinoma, ir kažkaip pačiai labai viskas artima, tai aš pradėjau rinkti tą medžiagą, prisiminimus, žmones lankyti, ir kažkaip pradėjau žygius vesti. Ir kažkaip, labai natūraliai, tuo besidomint ir atsiranda tas, kad „Va čia tas muziejus turėtų būt“. Tai tada dar atsirado žinios, kad įrašai išlikę žmonių išraižyti ten... (Šilavoto Davatkyno bendruomenė)

Bendruomenių atstovai pateikia daug liudijimų apie vietos ir šeimų atminties reikšmę paveldo praktikose, kurie rodo didelę emocinę ir motyvacinę šios atminties galią skatinant jose dalyvauti:

Ir net prisidėjo prie tos statybos šeima, kuri ten gyvena už Medžiokalnio. Ir jie, kaip sako, mamos atminimui, vien tam, kad pro čia mes visi, kaip sakant, visą gyvenimą vaikščiojom į Kražius. (Kražių bendruomenė)

Malūnas gal irgi yra toks dėkingas objektas tokiom iniciatyvom, nes buvo begalės žmonių, kurie prisimena save kaip vaikus su savo tėvais, su savo seneliais, į malūną atvežusiais miltų, kaip juos kėlė kartu su maišu, kaip nu jie, jie tiesiogiai turėjo per savo gyvenimą, per savo vaikystę, kas yra labai gražus, toks sentimentalus gyvenimo etapas, prisiliest prie to objekto. Ir žinojimas, kad aš galiu gal vėl į jį įeit, vėl gal su tuo maišu pasikelt... (Pumpėnų bendruomenė)

³⁴ Ch. Grey, M. O'Toole, 2020.

Nors daugumoje tyrimų įsišaknijimą apibūdina gimimas vietovėje ar ilga gyvenimo joje trukmė³⁵, jo reikšmės šiuolaikinėje visuomenėje sudėtingesnės ir atviresnės. Greta gimimo ir kelių kartų gyvenimo vietovėje, ilgos gyvenimo joje trukmės įvardijami ir kiti įsišaknijimo, tapimo vietiniu kriterijai, kaip subjektyvus tapatinimasis ir emocinis santykis (meilė vietovei), taip pat priėmimas, pripažinimas tarp vietinių bendruomenės narių bei vietos atminties ir kitų vietos kultūros ypatumų išmanymas. Būdinga, kad atvykę gyventi į vietovę žmonės „įsišaknijimą“ joje kuria ne tik savo gyvenimo vietovėje laiku, bet ir žvelgia į šeimos ateitį, pabrėždami, kad čia auga jų vaikai ir anūkai, kurie traktuojami kaip krašto atminties tęsėjai (Kražių, Agluonėnų bendruomenės).

Bet jeigu dar po šiai dienai esu bendruomenėj, tai gal pavyko kažkaip įsilieti į tą. Aš iš tikrųjų myliu Kražius. <...> Nes aš čia gyvenu, nes aš čia auginu vaiką ir kažkaip noris, kad tie Kražiai nemirtų, kad jie gyvuotų. (Kražių bendruomenė)

Neretai ir pati veikla bendruomenės labui, taip pat ir paveldo srityje, atvykusių į vietovę gyventi žmonių traktuojama kaip kurianti „įsišaknijimo“, priklausymo vietos bendruomenei komponentą (Dubingių pilies fondas, Antalieptės Inovatorių slėnis ir kt.).

Apibendrinant – toks vietos tapatybės komponentas kaip „įsišaknijimas“ yra stipriai susijęs su emociniais paveldo puoselėjimo motyvacijos aspektais, ypač vietos ir šeimų atmintimi. Šiuolaikinėje visuomenėje šio komponento reikšmės kinta, jo samprata tampa atviresnė, dinamiškesnė, sudėtingesnė: „įsišaknijimą“ vietovėje žmonės kuria ir subjektyviai tapatinamiesi, ir dalyvaudami bendruomenėje, ir domėdamiesi vietos praeitimi, ir kurdami ateities projektus.

2.3. Bendruomenių ribos ir vietos tapatybė

Miestelių ar kaimų teritorijos, su kuriomis tapatinamasi, kaip ir regioninių tapatybių atveju, konstruojamos pasitelkus ribas, simbolizmą ir institucijas³⁶. Kalbant apie teritorijas, kuriose tirtos bendruomenės įgyvendina paveldo praktikas, daugiausia reikšmės turi institucinės ribos ir jos yra aiškos – tai dažniausiai seniūnijų, miestelių, kaimų ribos, bet subjektyviose identifikacijose su vietove ir (ar) teritorine bendruomene dažnai matomas ribų atvirumas ir kintamumas, paveldo veiklose dalyvaujančių ar su vietove ir jos paveldo objektais besitapatinančių žmonių bendruomenės ribos yra paslankios, iš dalies deteritorizuotos.

Tai atspindi šiuolaikinį mobilumo, migracijos ir globalizacijos procesų poveikį žmonių santykiui su vieta. Kaip pažymi Ch. Tilley, vietos kaip pastovių ir apibrėžtų bendruomenių, turinčių nuoseklias, susijusias su šių vietų praeitimi socialines tapatybes, sampratos daugelyje pasaulio vietų tampa vis sunkiau įmanomos dėl didėjančio socialinio mobilumo ir prekių, paslaugų, idėjų bei vaizdų srautų³⁷. Pabrėžiama, kad ir negyvenančių konkrečiose vietovėse žmonių ryšiai ir tapatinimasis su jomis išlieka svarbūs.

³⁵ Ch. Grey, M. O'Toole, 2020, 215–216; M. Lewicka, 2008.

³⁶ A. Paasi, 2003, p. 478.

³⁷ Ch. Tilley, 2006, p. 13.

Išvykusiųjų tapatinimasis su gimtosiomis vietomis neretai tampa dar stipresnis, bet toks tapatinimasis yra sudėtingas ir reiškiasi įvairiomis formomis; paveldas šiuo atveju taip pat yra svarbus, nes tapatinimasis su vieta reikalauja reprezentacijų ar praktikų, pabrėžiančių jos skirtingumą nuo kitų³⁸.

Kad bendruomenių ribos paslankios ir deteritorizuotas, iliustruoja daugelio bendruomenių pavyzdžiai. Žmonės įvairiomis formomis dalyvauja bendruomenių veiklose, taip pat paveldo praktikose, bet jų dalyvavimo motyvai yra pritarimas paveldo puoselėjimo ar kitoms bendruomenių veikloms ir idėjoms, nebūtinai susijęs su gyvenimu vietovėje:

Šilavoto Davatkyno bendruomenė, kur padėjo įsteigt Šilavoto davatkyno muziejų, nes reikėjo labai daug pastangų, ir į tą bendruomenę tai įėjo žmonės ne tik iš Šilavoto, bet ir iš visos Lietuvos, kuriems kažkokia idėja ten svarbi, ar kilę iš to kaimo, ar tiesiog prisidėjo prie šito muziejaus įsteigimo, tarkim, į ministeriją kažkas palydėjo, ar į savivaldybę, kažkaip taip, tai ir susiformavo ta Šilavoto Davatkyno bendruomenė, neoficialiai. (Šilavoto Davatkyno bendruomenė)

O bendruomenė tai irgi nebūtinai yra, sakykim, iš tos pačios teritorijos, šiandien dienai, sakykim, mes ir savo Alsėdžių bendruomenėj turim žmonių ir iš Plungės, ir iš Vilniaus, ir, nu, ta prasme, kurie prijaucia tai, sakykim, teritorijai, tai organizacijos ideologijai. (Alsėdžių seniūnijos bendruomenė)

Bet kai prasidėjo ta malūno atgimimo istorija, tai aš pamačiau, kiek iš tikrųjų žmonių galvoja apie tai, kokiame kiekiui žmonių skauda tas klausimas, kad vat griūva. <...> Kad rūpi bendruomenei manęs gal taip labai nestebino iš tikrųjų <...>. Mane gal labiausiai stebino kaip tik tie žmonės, kurie panoro tapti tos prisidedančių bendruomenės dalimi, kurie nei gyvenime yra buvę Pumpėnuos, nei gyvenime yra matę tą Pumpėnų malūną. (Pumpėnų bendruomenė)

Tad vietos tapatybė globalizuotame pasaulyje nebūtinai susijusi su gyvenimu teritorijoje, jos subjektai gali būti visi subjektyviai besitapatinantys ar simboliškai susiję žmonės. Tokios atviros subjektyvių identifikacijų ribos gali būti naudingos bendruomenių paveldo praktikoms, nes leidžia pasitelkti daugiau susijusių su išoriniais ryšiais socialinių, kultūrinių ir kitokių išteklių.

3. Paveldo reikšmės kuriant vietos tapatybę: didžiavimosi ir bendruomeniškumo kūrimas

3.1. Paveldas ir vietos tapatybės pripažinimas

Jau minėta, kad teigiamas savosios grupės vertinimas, aukšta savivertė yra esminė bet kokios tapatybės savybė; vienas svarbiausių jo šaltinių yra grupės ar asmens tapatybės pripažinimas „kitų“, iš išorės³⁹. Teigiamą savivertę lemiantį tapatybės pripažinimą dideliu laipsniu kuria paveldas⁴⁰. Lietuvos bendruomenėse jų paveldo unikalumo, reikšmės

³⁸ Ch. Tilley, 2006, p. 14.

³⁹ D. L. Uzzell, 1996, p. 223.

⁴⁰ L. Smith, 2022, p. 625–626.

pripažinimas, žinomumas už bendruomenės ribų dažniausiai apibūdinamas kaip kuriantis didžiavimąsi savo vietoje ir paveldu ir yra svarbus paveldo vertės bendruomenėms kriterijus.

Pripažinimo kuriamas didžiavimasis paveldu kaip jo vertės bendruomenei kriterijus įvardijamas daugelyje bendruomenių, bet ne visose. Kai kuriose bendruomenėse svarbesnė yra paveldo reikšmė bendruomenės viduje, kuriant bendrumo, priklausymo jai jausmus (Šilavoto, Grabijolų bendruomenės). Bet daugelyje bendruomenių išorės pripažinimas, kaip teikiantis pasididžiavimą, greta jo kuriamų turizmo ar verslo galimybių įvardijamas kaip labai svarbus tapatybei ir kaip veiklos motyvas. Pavyzdžiui, Mažeikių savivaldybės atstovė, kalbėdama apie visas rajono bendruomenes, puoselėjančias paveldą, pripažinimą ir didžiavimąsi paveldu įvardija kaip svarbiausią veiklos paveldosaugos srityje motyvą. Pripažinimo svarbą bendruomenėms iliustruoja šie pavyzdžiai:

Tai iš esmės Pumpėnų festivalis yra tas įrankis parodyti miestelių plačiai auditorijai, nu iš tikrųjų yra galimybė į miestelių pritraukti, privilioti žmones ir svečius, kurie apskritai gal nieko nėra girdėję apie Pumpėnus. <...> Man smegenyse netilpo tiesiog pats faktas, kad aš Kaziuko mugėj Vilniuj, didmiesty, galiu eit ir nusipirk kažką, kas su mano miesteliu susiję, <...> nu čia yra toks pasididžiavimas, kad mūsų miestelis kažkoks yra prekinis ženklas. (Pumpėnų bendruomenė)

Ilga laiką mes tiesiog didžiavomės, kad esam tokia vietovė, kuri turi daug to paveldo, sakykim, ir pati vieta yra apskritai tokia paveldinė. (Alsėdžių seniūnijos bendruomenė)

Paveldo reikšmė kuriant didžiavimąsi savo vietoje ir kartu praturtinant vietos tapatybę, didinant gyventojų savivertę suvokiama ir įvardijama daugelyje bendruomenių:

Istorinė visa miestelio praeitis, jinai tarsi ir miestelio gyventojų kažkokią savivertę didina, reiškiasi, daro juos labiau miestelio gyventojais. Ir tada jau ne tik to miestelio, koks jis yra dabar, bet ir su visa ta savo gražia kažkokia praeitim. (Žaslių bendruomenės veiklos centras)

Vietos tapatybės kūrimas, stiprinant joje savivertės komponentą, bendruomenėse dažnai laikomas ir vienu svarbiausių jų veiklos paveldo srityje tikslų; didžiavimasis, savivertė suvokiami ir kaip kuriantys bei buriantys bendruomenes:

Pilies atstatymo vienas pagrindinių tikslų buvo bendruomenės auginimas, būtent bendruomenės, bendruomeniškumo, patriotiškumo, meilės savo krašto auginimas mūsų bendruomenėje. <...> Siekiame vietiniams dubingėnams įpūsti tos dvasios, tos stiprybės, pasitikėjimo savim, kad jie štai gi yra iš kokių žemių, nesvarbu, kad suvažiavę, bet kad juos stiprintų tai bendradarbiauti, vienyti. <...> Tai turbūt pilis galbūt taps tuo paminklu ne tik Radvilų dinastijai, Lietuvai, karaliui, bet ir visiems dubingėnams, kurie tais Dubingiais savo tiki ir didžiuojasi. (Dubingių pilies fondas)

Pažymėtina, kad paveldas yra tik vienas iš daugelio didžiavimąsi savo vietoje, vietovės žinomumą kuriančių kriterijų, žmonės didžiuojasi ir daugeliu kitų vietovės pripažinimą kuriančių objektų bei reiškinių, bet paveldas šiuo atžvilgiu laikomas svarbiu. Paveldo srityje bendruomenės kaip didžiavimosi objektus išryškina patį įvairiausią materialų ir

nematerialų paveldą – architektūrinį, gamtinį, archeologinį, istorinius įvykius, kilusius iš vietovės ar čia gyvenusius asmenis, mitologijas, kulinarinį paveldą ir kt. Didžiuojamasi ir išlikusiu, ir neišlikusiu paveldu. Neišlikusį paveldą, kuriuo didžiuojamasi, dažnai stengiamasi reprezentuoti materialiais simboliniais ženklais (pvz., Pacų rūmų maketas Jiezne, vietovių ir bendruomenių herbai ir pan.), kurie statomi vietovėje ar naudojami bendruomenių simbolinėje atributikoje ir pan.; kartais bendruomenės net turi ambicijų atstatyti neišlikusius pastatus, kaip antai minėtas Dubingių pilies fondas ir kt. Svarbus didžiavimosi paveldu kriterijus daugelyje bendruomenių visų pirma yra šalies ar dar platesniu mastu reikšmingo paveldo (tiek materialaus, tiek nematerialaus) buvimas vietovėje:

Kaip organizacijai ar bendruomenei ar plačiąja prasme gyventojams, tai irgi suteikia tokio išskirtinumo, stiprumo, pasitikėjimo, didžiavimosi jausmą kažkokį, nes mes visada didžiuojamės sakydami, kad Kalviuose yra bažnyčia, kuri yra apvali, tokios tik dvi Lietuvoje yra, Sudervėj viena ir pas mus, tai tikrai labai svarbu. (Kalvių bendruomenė)

[Muziejuje] pasakai, kad Pažaislyje galit pamatyti geresnį [maketo] variantą, bet čia Jiezne buvo dar gražiau, tai žmonėms didelį poveikį daro. Manau, kad visi labai būtų patenkinti, jeigu kažkiek labiau Jieznas būtų akcentuojamas kaip Pacų tėvonija. Aš manau, kad tai padėtų ir pačiam miesteliui kažkiek atgimti, labiau atsibusti, atsikelti. (Jiezno bendruomenės centras)

Apibendrinant – nors paveldas nėra vienintelis didžiavimasis vietove ir tapatybės savivertę kuriantis veiksnys, ši jo funkcija yra laikoma labai svarbia daugumoje bendruomenių, kai kur įvardijama kaip pagrindinė paveldo kuriama vertė vietos gyventojams. Dažniausiai didžiuojamasi nacionalinės reikšmės paveldu, bet svarbus savivertės išteklis yra ir vietos unikalumą atspindintis vietovės paveldas. Dalyje bendruomenių ne tik suvokiama paveldo kaip bendruomenės savivertės ištekliaus reikšmė, bet ir savivertės, pasididžiavimo kūrimas laikomas jų veiklos paveldo srityje tikslu.

3.2. Paveldo reikšmės kuriant bendruomeninius ryšius

Paveldo įtaka tapatybei Lietuvos bendruomenėse nemažą laipsniu suvokiama ir kaip įtaka bendruomeniškumui – bendruomenės telkimui, bendrumo jausmo kūrimui (tai irgi vienas iš prisirišimo prie vietos ir vietos tapatybės komponentų, apibūdinamas kaip priklausymas (*insideness*)⁴¹. Kai kuriose bendruomenėse būtent ši paveldo funkcija laikoma svarbiausia. Kuriančiu bendrumo jausmą, telkiančiu bendruomenę laikomas įvairus paveldas ir veiklos. Dažnai tokios funkcijos priskiriamos nematerialiam paveldui, visų pirma vietos atminčiai, tradicijoms, mitologijoms.

<...> nu gal paveldas labiau sujungia, tarkim, konservų [gamyba] taip nesujungs, <...> o tas paveldas, ar, tarkim, sutvarkymas kažkoks, ar tas bendras rūpestis – čia kerta medžius aplink šaltinius, visi tenai labai pikti, toks, sujungia toksai bendras rūpestis, bendros problemos, tai aš manau, kad svarbu, bent jau mūsų atveju tai yra svarbu. (Šilavoto Davatkyno bendruomenė)

⁴¹ Ch. Grey, M. O'Toole, 2020, p. 216; M. P. Corcoran, 2002.

Šilavote bendrumo kūrimo funkcija laikoma svarbesne už paveldo reikšmę bendruomenės pripažinimui „iš išorės“ ir už ekspertinę paveldo vertę, paveldo praktikos (muziejai, plenerai, edukaciniai užsiėmimai) suvokiamos kaip svarbios visų pirma dėl to, kad telkia bendruomenę:

<...> tai yra pagrindinis dalykas <...> sąveika su bendruomene tos vietos, aš nežinau, ar paveldo objektas yra Davatkynas, gal ir yra, nesvarbu, kad neįrašytas į kultūros vertybių registrą, čia kaip pažiūrėsi, bet kad vietos bendruomenės turi būt visada atviros, tas yra pagrindinis [dalykas]. Ir kai gyveno, netgi nuo tos senos istorijos, kai gyveno tos moterys, jos visada buvo, gyveno toliau, nepilnas kilometras nuo Šilavoto, bet vietiniai žmonės visada galėdavo ateit, pasikalbėt, tiesiog pabendraut. (Šilavoto Davatkyno bendruomenė)

Bendruomeniškumas kaip vietos tapatybę kuriantis išteklius (suvokiant šią sąveiką kaip abipusę) kartais įvardijamas ir tiesiogiai:

Bet pradedant kuo tiesiau atsakyt į šitą klausimą [apie bendruomenės vertę žmonėms], tai turbūt vis tiek priklausymo tai vietai jausmas ir savęs tapatinimas ir su tuo turėjimas gero jausmo ir geros emocijos, nu, vienas iš. Šitas, man atrodo, labai svarbu. Bendras veikimas kartu, ir pasiekimas kažkokių tikslų, svarbių žmonėms ir tiems, kurie dalyvauja kartu, ir turbūt dar turint jausmą, kad darai ir šiek tiek daugiau negu tik dėl savęs. (Žaslių bendruomenės veiklos centras)

Bendruomenių vietos tapatybę kuriantis jų ryšių ir praktikų tęstinumas ne tik mezga ryšius dabartyje, bet ir suteikia bendruomenių paveldo praktikoms tęstinumą ir pasitelkia „atminties pėdsakus“⁴². Toks tęstinumas kai kuriose bendruomenėse siekia net sovietmetį. Kartais tęsiamos susiklosčiusios ir vėliau rutinizuotos bendruomenių veiklos paveldo srityje praktikos, kaip antai Agluonėnuose. Agluonėnų bendruomenėje tokių praktikų pradžia siekia vėlyvąjį sovietmetį ir yra susijusi su aktyvių kompetentingų vietos žmonių, turėjusių tokius lyderių „strateginio pajėgumo“ elementus kaip motyvacija, krašto istorijos žinių ir įgyvendinimo išteklių⁴³, veikla. Jau 1981 metais kolūkio pirmininko ir kitų aktyvistų iniciatyva buvo įsteigta I. Simonaitytės vardo premija, nupirktas etnografinė lietuvininko sodyba ir nutarta įsteigti muziejų, atkurti malūną, pradėta puoselėti ir kurti gamtinį kraštovaizdį. Dauguma dabar tęsiamų tradicijų susiklostė ir paveldo objektai buvo atkurti Sąjūdžio laikais – nuo 1989 metų, toliau plėtojant Mažosios Lietuvos istorijos naratyvą – pasodintas Lietuvininkų ąžuolynas, pastatyti krikštai, atkurtas malūnas ir pan. Iš pradžių pagrindinis motyvas ir veiklos „variklis“ buvo krašto tapatybės atkūrimas, remiantis Mažosios Lietuvos naratyvu. Jis buvo ir yra susijęs su dideliu emociniu tiek to meto, tiek dabartinių bendruomenės aktyvistų įsitraukimu (informantės žodžiais – „fanatišku požiūriu“) ir tų sričių profesinėmis žiniomis – tarp aktyviausių kūrėjų buvo etnografas, landšafto specialistas ir kt. Dabartinė bendruomenė, nors dauguma nėra kilę iš šių vietų, įvardija save kaip tradicijų tęsėją, turinčią stiprią vietos tapatybę ir minėtą „fanatišką požiūrį“: „Išlaiko šitą kultūrą, istoriją, papročius, tradicijas tie, kurie

⁴² M. P. Corcoran, 2002, p. 49.

⁴³ M. Ganz, 2000, p. 1012.

yra atvykę, bet tai žmonės, kuriems rūpi šita istorija, <...> vaikai, anūkai čia auga. <...> Ir paveldas mums labai svarbus... [mūsų] fanatiškas požiūris į kultūros, istorijos saugojimą, stengiamės perduoti“ (Agluonėnų seniūnijos bendruomenė). Šie žmonės turi stiprią vietos tapatybę, kurioje per vietos paveldo praktikas Mažosios Lietuvos naratyvas „įvietinamas“ ir susiejamas su vietos praeities naratyvu.

Kitokį bendruomeniškumo kūrimo per socialinių ryšių tęstinumą variantą iliustruoja Grabijolų kaimo bendruomenės atvejis. Čia bendruomeniškumas suvokiamas kaip istoriškai susiklosčiusių ryšių, gyvensenos, tradicijų tęstinumas ir laikomas svarbiausiu paveldo (materialaus ir nematerialaus) išsaugojimo motyvu ir tikslu:

Tikslas yra tiesiog gal išsaugoti protėvių tą [atmintį] – čia yra kiekviena pėda įminta tėvų, senelių, prosenelių – galbūt yra ta atmintis giluminė, tai kad nepamiršt. <...> Išsaugoti tą ryšį, autentišką, kiek įmanoma tuos prisiminimus – pagarba tiems išėjusiems žmonėms, nes vis tik tai mes kai vaikai augom, buvom labai prišti prie tų žmonių. <...> Čia ir kapinaitės lankom per šventes, būna renginukas, <...> o taip iš kur tas ryšys tarp mūsų – sunku pasakyti, gal tai iš protėvių, galbūt tai yra pasakojimai tėvų išlikę, kaip čia žmonės gyveno, kad ir bendros talkos, ir gegužinės buvo. (Grabijolų bendruomenė)

Bendruomenė grindžia savo bendrumą ir tapatybę / savitumą tradicinės gyvensenos, tradicinių bendruomeninių ryšių ir kaimo bei šeimų atminties tęstinumu, jų vietos tapatybėje svarbus „išiškakijimo“ komponentas – visų pirma tai vieta, kurioje šie žmonės gimė ir augo ir kur gyveno kelios kartos. Todėl ji yra uždaresnė, tapatinantis su ja nesusijusiems ir nesantiems „viduje“ žmonėms nelengva. Ji uždara ir teritorine prasme – ją sudaro tik čia gyvenantys ar iš čia kilę žmonės. Išorės ryšiai svarbūs, bet unikalumas ir tapatinimasis grindžiami vietos atmintimi ir tradicija. Kita vertus, inspiracija saugoti ir perduoti savo paveldą buvo ir išorinė, Neries regioninio parko etnologams atkreipus dėmesį į jų kaimo materialaus ir nematerialaus paveldo etnografinę vertę. Didžiavimasis ir savivertė siejami ir su „išore“ – žinomumu, turizmu, kurį organizuoja Neries regioninis parkas, sąsajomis su nacionaline istorija. Bendruomenės nariai yra išlaikę nemažą materialių praeities relikvų, stengiasi puoselėti tradicinius papročius ir perduoti šias tradicijas kitoms kartoms, kartu suvokdami ir tokio tęstinumo problemišumą šiuolaikinėje visuomenėje. Vietos tapatybė šiuo atveju svarbi ir kaip tautinės tapatybės dalis: „[paveldas] svarbus turbūt tam, kad <...> kaip ir visa Lietuva – kad išliktume“ (Grabijolų bendruomenė).

Apibendrinant – paveldo puoselėjimas bendruomenėse matomas ir kaip svarbus bendrumo jausmo, priklausymo bendruomenei kūrimo išteklis. Dažnai tokios funkcijos priskiriamos nematerialiam paveldui, visų pirma lokaliai atminčiai, tradicijoms, mitologijoms. Kai kuriose bendruomenėse paveldo praktikų įtaka bendruomeniškumui reiškiasi ir kaip tų praktikų ir jų kuriamų bendruomeninių ryšių tęstinumas.

4. Praeities pasakojimai ir jų reikšmės bendruomenių vietos tapatybei

Jau minėta, kad teritorinės, ypač nedidelių teritorinių vienetų, tapatybės yra labai dinamiškos ir heterogeniškos, nes jas kuriant susikerta įvairių teritorinių ir kitų socialinių

tapatybių diskursai ir naratyvai: tapatybė formuojasi taške, kur „neišsakomos“ subjektyvios istorijos susitinka su istorijos, kultūros naratyvais⁴⁴. Socialinių tapatybių vientisumas kuriamas pasitelkus naratyvus / diskursus. Margareta Somers rašo: „Bendruomenių ir jų ribų reikšmės konstruojamos per pasakojimus – „istorijas“, kurios suteikia žmonėms bendros patirties, istorijos ir prisiminimų ir taip juos sujungia. Pasakojimai turėtų būti suprantami ne tik kaip reprezentavimo būdai, bet ir kaip diskursai, kurie reikšmingai formuoja socialinę praktiką ir gyvenimą.“⁴⁵

Tirtose bendruomenėse vietos tapatybių pasakojimai ne visur yra aiškiai suformuluoti kaip vientisas naratyvas, jie yra heterogeniški ir kintantys, bet bendruomenių atstovai juos apibūdina vardydami jiems ar bendruomenei svarbius materialaus ir nematerialaus paveldo objektus ir perpasakodami kolektyvinius miestelio ar kaimo tapatybę nusakančius diskursus – prisiminimus, istorijas, legendas ir pan.

Lietuvos kaimų ir miestelių bendruomenių puoselėjamame pavelde, kurį jų atstovai įvardija kaip svarbų jiems kaip miestelio ar kaimo gyventojams, yra įvairių naratyvų elementų, čia susipina vietinis, nacionalinis, regioninis (Žemaitijos, Mažosios Lietuvos ir kt.) pasakojimai, yra ir globalaus naratyvo, susijusio su Holokausto atmintimi, atgarsių. Daugelyje vietų pirmenybė teikiama nacionaliniam pasakojimui (Alsėdžiai, Pumpėnai, Merkinė, Dubingiai, Jieznas ir kt.), kai kur vietos atminčiai ir paveldui (Šilavotas, Grabijolai), kai kur regioniniam (Agluonėnai, Kražiai ir kt.) naratyvui, bet ir ten, kur vyrauja vienas ar kitas naratyvas, jo vertinimuose, interpretacijose, paveldo praktikų motyvacijoje susikerta įvairūs pasakojimai.

Daugumoje tirtų vietovių nurodomi kaip reikšmingi, o dažnai ir vyrauja tarp vardijamų kaip apibūdinančių vietovės tapatybę nacionalinio Lietuvos pasakojimo elementai. Nacionalinės reikšmės paveldo buvimas daugumoje bendruomenių, kaip minėta, yra didžiavimosi paveldu ir tapatybe kriterijus. Nekvestionuojamas nacionalinės reikšmės paveldo vertės kriterijus yra ir jo ekspertinis vertinimas – buvimas kultūros vertybių registre. Dauguma bendruomenių toki paveldą vertina, juo didžiuojasi. Paveldo praktikų ryšys su tokiais objektais sudėtingas, jo puoselėjimas priklauso nuo praktinių, finansinių ir kitokių galimybių. Neturinčios išteklių dalyvauti jo atkūrimo bendruomenės suvokia kaip savo misiją bent savo teritorijoje esančio paveldo registravimą, ženklinimą ir, pagal galimybes, tvarkymą, priežiūrą (Kašonys, Kalviai, Paparčiai ir kt.).

Nors nacionalinis pasakojimas yra svarbus didžiavimosi paveldu ir tapatybe kriterijus, daugumoje bendruomenių didelę emocinę vertę vietos tapatybei turi ir vietos – konkretaus kaimo ar miestelio – atmintis ir paveldas. Emocinė šio paveldo galia iš dalies jau aptarta kalbant apie įsišaknijimo reikšmės tapatybei ir vietos tapatybės motyvuojančią bei mobilizuojančią galią. Vietos tapatybė ir atmintis, kitaip negu etninė ar nacionalinė, apima įvairių vietovėje gyvenusių žmonių praeitį – įvairių laikotarpių, socialinių ar etninių grupių ir pan., todėl čia susipina patys įvairiausi atminties naratyvai. Čia matoma ypač didelė jų atspindinčio paveldo įvairovė – joje svarbi ir šeimų bei autobiografinė atmintis, ir bendruomenės atmintis bei tradicijos, ir trauminė atmintis, ir įvairių etninių

⁴⁴ S. Hall, 1993, p. 135, cit. A. Paasi, 2003, p. 476.

⁴⁵ M. R. Somers, 1994, p. 618.

grupių atmintis bei istorija. Šio paveldo įvairovė reiškia ir paveldo rūšių ir formų (kulinarinis, kraštovaizdžio objektų, gamtos, tradicijų ir kt.) įvairovė. Kartais vietos tapatybėje vyrauja tik vietos pasakojimo elementai. Pavyzdžiui, kaip nusakantys Šilavoto tapatybę minimi trys objektai – gamtinė aplinka, pastatai, muziejus, bet jų vertė tapatybei sukuria tik per vietos (šeimų, trauminę ir kt.) atmintį.

Vietos atmintis ir jos emocinė vertė žmonėms labai išplečia tapatybei reikšmingo paveldo sampratą. Daugelyje bendruomenių vietos atminties ir jos ženklų emocinė vertė tapatybei laikoma ne mažiau svarbia už ekspertinius vertinimus ir tarp svarbiausių vietos tapatybę nusakančių objektų minimi ne tik ekspertų įvertinti įrašyti į kultūros vertybių registrą objektai. Jų vertės kriterijais yra svarba vietos žmonių atmintyje, tapatybėje, funkcijos bendruomenėje:

Tą paveldą vėlgi galima vertinti kaip objektus, kurie yra identifikuoti kaip paveldo objektai – bendruomenės kai kurios gali turėti daug paveldo, o kai kurios gali išvis gyventi be to, <...> tai mes kaip ir turime to paveldo, bet aš manau, kad jis suteikia tokios stiprybės emociškai, jeigu paveldą vertinti kaip mūsų šitą pastatą, kuris nėra paveldas, bet istoriškai yra mums svarbus. (Kalvių bendruomenė)

Šiais metais tris kryžius tuos atnaujinom, kurie nėra ten paveldo objektas, bet žmonių sąmonėje jie [svarbūs] labai jau ten. Man net keista, kartais aš pamatau nuotraukas, iš kokių Lietuvos miestų atvažiuoja žmonės, kad Tris kryžius pažiūrėtų. Nu kažkokį fenomeną ten jie turi. (Kražių bendruomenė)

Kartais kaimų ir miestelių paveldo samprata išplečiama – paveldu laikoma visa vietos atmintis ir istorija. Paveldas suprantamas kaip būtina bet kokios teritorinės tapatybės dalis:

Ir teritorija, jinai turi kiekviena savo istoriją. <...> Mes visai neseniai atradom miško terapiją, miško kvėpavimo terapiją, kurios dar mes neišbandėm, mes dar su ja susipažįstam. Tai čia, šitoj teritorijoje, <...> ar tai ne paveldas? Kai anksčiau žmonės šiuose kraštuose <...> čia grybų, uogų šitose teritorijose be galo daug, žmonės iš to gyveno. Vien tik tas vaikščiojimas miškuose – tai ir yra paveldas. <...> [Dar] partizaninės kovos ir tos pokario represijos, tai <...> labai daug istorijos čia kiekvienam žingsnyje. (Veiverių seniūnijos bendruomenės centras)

Bendruomenėms svarbaus vietos paveldo įvairovėje matomi skirtingas patirtis ir laikotarpius atspindinčių atminčių atgarsiai. Trauminės atminties įtakos prieštaringos – ji bendruomenėse yra ir motyvas dalyvauti įamžinimo, minėjimo ir kitose veiklose, bet kartais matoma ir kaip kliūtis telkti bendruomenę ar įgyvendinti paveldo veiklas. Dubingiuose tokia kliūtis laikoma Antrojo pasaulinio karo pabaigoje vykusių lenkų ir lietuvių konfliktų, kurių metu nužudyta daug civilių gyventojų, atmintis (VO Dubingių bendruomenės centras). Antalieptėje dalis gyventojų nepritaria sovietinių karių palaiškų perkėlimui, atkuriant istorinę miestelio aikštę (Antalieptės bendruomenės centras, VšĮ „Inovatorių slėnis“). Informantai pamini ir etninių grupių atminties skirtumų, bet viešiams paveldo naratyvams jie atrodo neturintys įtakos. Pavyzdžiui, Rykantų paveldo ir minėjimo praktikose derinami Lietuvos ir Lenkijos naratyvai, bet etniniai lenkų ir

lietuvių skirtumai iš dalies suvokiami kaip kliūtis kurti bendruomenę ir savitarpio pasitikėjimą. Šiek tiek matoma ir sovietmečio atminties įvairovė, pasireiškianti alternatyvių dominuojančiam nacionaliniam naratyvui praeities relikto puoselėjimu. Pavyzdžiui, Gelgaudiškio bendruomenė atkūrė sovietmečiu statytą kolūkio medžioklės namelį, kuria dokumentinį filmą apie praeito amžiaus aštuntojo dešimtmečio kartos sovietmečio partitis, motyvuodama šio paveldo svarbą vietos atmintyje (Gelgaudiškio bendruomenės centras „Atgaiva“).

Etniškai daugiakultūrė vietovių istorija svarbiausių vietos tapatybę apibūdinančių objektų atspindėta nevienodai. Žydų etninės grupės, turėjusios nemažą reikšmę daugelio vietovių istorijoje, paveldas yra įtrauktas į dalies miestelių ir kaimų paveldą, daugiausia atkuriamų pastatų, tvarkomų kapinių, ženklų, edukacinių užsiėmimų forma, bet pastebima, kad kai kuriose vietovėse žydų istorija neįtraukiama į jų tapatybę žymintį paveldą arba yra joje mažai svarbi. Tai daugiausia lemiamą dabartinio tirtų miestelių ir kaimų etninio vienodumo, kai pirmenybė teikiama savo tautos paveldui. Dalis bendruomenių atstovų tai siejo ir su gyventojų menku istorijos išmanymu, kartu pažymėdami, kad vietos – „mūsų“ kaip miestelio gyventojų – tapatybei turėtų būti svarbus įvairių čia gyvenusių tautų paveldas:

Tai tų sluoksnių tokių ir kad tas miestelis ne šiaip sau čia yra, o žydų visas paveldas, irgi jau atėjo įsisąmoninimas, ir santykis kažkoks su jais. Nes jau pradėjo rasti, kas domėjosi, jau susirašinėjo. <...> Bet manau, kad šita tema per mažai atskleista ir būtų galima daugiau sugalvoti atminties ženklų kažkokių miestely, nes vis tiek turbūt [trūksta] santykio sveiko dar su žmonėmis, kurie čia gyveno, supratimo tokio, ką reiškia gyventi jų namuose ir panašiai. Vienas atvažiavęs buvo praeitą vasarą kaip tik iš Izraelio žmogus, tai man tada šitas klausimas labiau suskambėjo, nes jisai žiūri ir sako, čia gi mūsų, nu, maždaug miestelis. (Žaslių bendruomenės veiklos centras)

Miesteliui rūpi <...> tai, ką mes dar turim, ta žydų ritualinė pirtis mikva <...> yra tikrai nuostabus grožio akmeninis pastatas su labai autentiška lietaus surinkimo sistema. <...> Žmonės apskritai ten, turbūt iš tų šešių šimtų ant pirštų suskaičiuotum, kiek žmonių žinančių, kad ten žydų paveldas kažkoks. Visi prisimena kaip pieninę sovietinę, <...> kad Pumpėnuos gyveno tūkstantis žydų, ten tokių faktų nieks nežino. (Pumpėnų bendruomenė)

Išimtimi galima laikyti žydų istorijos reikšmę Šarnelės kaimo tapatybėje – jo tapatybę grindžiančiame pasakojime ji labai svarbi, bet daugiausia aspektais, kurie atspindi Lietuvos nacionalinį ir globalų Holokausto atminties pasakojimą: jo centre yra kaimo žydų gelbėtojai – Pasaulio tautų teisuoliai lietuviai, kurių čia gyveno daug. Kaime jų atmintis puoselėjama įvairiomis formomis – nuo konferencijų iki gatvių pavadinimų, ir šią atmintį gyventojai traktuoja kaip didžiavimosi šaltinį. Kitas didžiavimosi vietos tapatybės kriterijus, kaip ir daugumoje vietovių, – sąsajos su nacionaliniu pasakojimu, kuriamos saugant čia gyvenusių svarbių šalies mastu asmenybių atmintį.

Šeduvos miestelyje, kur žydų atmintis taip pat labai puoselėjama, tuo užsiima privati organizacija „Dingęs štetlas“, įkūrusi muziejų, sutvarkiusi kapines, pastačiusi pamink-

lą ir kitaip prisidedanti prie miestelio tvarkymo darbų, finansuojama iš čia kilusio, bet čia negyvenančio privataus asmens. Vietos bendruomenė, kiek galima matyti iš interviu medžiagos, mažai tapatinasi su šiuo paveldu, nors jo atkūrimą traktuoja palankiai, kaip kuriantį turizmo ir verslo galimybes.

Tam tikrą distanciją santykyje su žydų paveldu bendruomenių atstovai sieja ne tik su istorijos nežinojimu, bet ir su trauminiu šios atminties pobūdžiu, ilgalaikėmis sovietmečio „užmarštimis“, taip pat šių klausimų politizavimu. Žydų paveldas, nors daugiau ar mažiau pripažįstamas kaip miestelių istorijos dalis, kai kuriuose miesteliuose laikomas „svetimu“, vietos tapatybėje jam skiriama maža reikšmė, palyginti su šios grupės reikšme šių miestelių istorijoje:

Stebėjau, kad Anykščiai labai neišnaudoja savo žydų kultūros paveldo ir ten ta sinagoga apleista. Paskiau jau standas atsirado, ir viešoj erdvėj kažkiek informacijos apie žydus atsirado. Tai čia ar Anykščiai, ar Šeduva, ar bele kokį mes miestą galim paimti, tai taip yra, kad tai tikrai „ne mūsų“. Štai partizanai, mes pastatom jiems paminklus, mes prisimenam, o [žydų paveldas] kad taptų mūsų, reikia truputėlį padirbėti. <...> ta tema jinai tokia yra, sovietmetis daug ką čia padarė, <...> mūsų senoliai yra traumuoti ir mes traumuoti tos tylos irgi esam šiek tiek. (VšĮ Šeduvos žydų istorijos muziejus „Dingęs šetlas“)

Apibendrinant – bendruomenių atstovų pateikiami vietos tapatybę nusakantys pasakojimai yra heterogeniški ir kintantys, juose susikerta įvairių teritorinių ir kitų socialinių tapatybių diskursai ir naratyvai – nacionalinis, regioninis (Žemaitijos, Mažosios Lietuvos, globalus Holokausto ir kt.). Greta nacionalinio pasakojimo daugelyje bendruomenių didelę emocinę vertę vietos tapatybei turi vietos atmintis ir paveldas. Tai išplečia ir bendruomenių paveldo sampratą – daugelyje bendruomenių ši vertė laikoma ne mažiau svarbia už ekspertinius vertinimus ir tarp tapatybei svarbių paveldo objektų patenka ir neįrašyti į kultūros vertybių registrą objektai. Miestelių ir kaimų vietos tapatybę apibūdinančiuose paveldo naratyvuose palyginti mažai atsispindi jų praeities daugiakultūriškumas. Žydų etninės grupės, turėjusios nemažą reikšmę dalies vietovių istorijoje, paveldas vis dažniau prisimenamas ir atkuriamas, bet jų vietos tapatybėje jam dažnai teikiama mažai reikšmės, suvokiant šį paveldą kaip „ne mūsų“. Tai gali būti susiję ir su didesne (palyginti su vietos tapatybe) tautinės tapatybės svarba individualiose ar bendruomenių tapatybių hierarchijose, ir su menku istorijos išmanymu, ir trauminiais atminties aspektais. Bet nemažoje dalyje bendruomenių suvokiama, jog vietos tapatybė, kitaip negu tautinė, yra heterogeniška, ir joje yra (ar turėtų būti) svarbi visa daugiakultūrinė miestelio ar kaimo istorija.

Išvados

Bendruomenių vietos tapatybės ir jų dalyvavimo paveldo praktikose sąsajos yra abipusės: vietos tapatybė yra svarbus veiksnys motyvuojant ir mobilizuojant žmones dalyvauti šiose praktikose, taip pat pasirenkant ir vertinant puoselėjamo paveldo objektus, o paveldas yra reikšmingas išteklis kuriant vietos tapatybę, ypač tokius jos aspektus kaip

bendrumo, priklausymo, „išiškynimo“ jausmai, tapatybės tęstinumas, didžiavimasis ja. Ypač didelę motyvuojančią ir mobilizuojančią galią turi emociniai tapatybės aspektai.

Tyrimo duomenys atskleidė didelę su vietos atmintimi susijusio paveldo emocinę reikšmę bendruomenėms. Ir materialus, ir nematerialus paveldas ypač vertingas žmonėms nematerialiais – ryšio su vietos atmintimi, jo funkcijų bendruomenėje aspektais. Vietos paveldo svarbą atspindi ir bendruomenėse vyraujanti paveldo samprata: su vietos atmintimi ir tapatybe susijęs paveldas joje yra ne mažiau svarbus (o kartais ir svarbesnis) negu ekspertų įvertintas paveldo registre įrašytas paveldas. Tai atitinka paveldosaugos dokumentuose formuluojamas mintis apie ryšio su tapatybėmis kuriamą ypač nematerialaus paveldo vertę ir šio paveldo saugojimo jį sukūrusiose bendruomenėse svarbą: „Nematerialus kultūros paveldas turi būti saugomas, nes tai yra esminis tapatybės elementas. Tai bene labiausiai su šiuo paveldu siejama vertybė, kuri yra ir pati svarbiausia. Dėl jo svarbos tapatybei paveldą reikia saugoti būtent jį sukūrusioje bendruomenėje, išsaugant jo funkcijas, specifiškumą ir autentiškumą.“⁴⁶

Bendruomenių vietos tapatybę nusakančio paveldo naratyvai yra heterogeniški, juose susikerta Lietuvos nacionalinis, regioninis, vietos (miestelio, kaimo) ir kiti naratyvai, kurie tarpusavyje nekonkuruoja. Lietuvos nacionalinio ar regioninio naratyvo elementai dažnai yra didžiavimosi vietos tapatybe, savivertės šaltinis, o vietos paveldo objektai dažniau kuria emocinius tapatybės aspektus.

Nors vietos bendruomenės yra teritorinės, tapatinimosi su jomis ir jų paveldu ribos yra atviros ir paslankios, lankstesnė ir subjektyvesnė tampa ir išiškynimo vietos bendruomenėje samprata. Tai patvirtina, kad vietos tapatybė šiuolaikinėse visuomenėse yra kintanti, subjektyviai kuriama socialiniuose santykiuose.

Bibliografija

- Adell N. et al., 2015 – N. Adell, R. F. Bendix, C. Bortolotto, M. Tauschek (eds.), *Between Imagined Communities and Communities of Practice. Participation, Territory and the Making of Heritage*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2015, <<https://doi.org/10.4000/books.gup.191>>.
- Bortolotto C., 2024 – Chiara Bortolotto, „The Embarrassment of Heritage Alienability. Affective Choices and Cultural Intimacy in the UNESCO Lifeworld“, in: *Current Anthropology*, 2024, Vol. 65, No. 1, p. 100–122, <<https://doi.org/10.1086/728686>>.
- Castells M., 2006 – Manuel Castells, *Tapatumo galia*, vertė P. Droblytė, Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006.
- Corcoran M. P., 2002 – Mary P. Corcoran, „Place Attachment and Community Sentiment in Marginalised Neighbourhoods: A European Case Study“, in: *Canadian Journal of Urban Research*, 2002, Vol. 11, Iss. 1, p. 47–67.
- Čepaitienė R., 2005 – Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
- Čiubrinskas V., 2008 – Vytis Čiubrinskas, „Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai“, in: V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė (sud.), *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 13–26.

⁴⁶ L. Lixinski, 2020, p. 234.

- Daubarytė, K., 2016 – Kristina Daubarytė, „Vietos ir bendruomenės įtaka vertinant reikšmingus, didelės apimties architektūros paveldo objektus“, in: *Kultūros paminklai*, 2016, Nr. 20, p. 32–42.
- Europos erdvė*, 2004 – E. Lubytė, R. Mikšionienė (sud.), *Europos erdvė: naujausios žinios apie genius loci: seminaras-diskusija (2004 03 26, Vilnius)*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004.
- Ganz M., 2000 – Marshall Ganz, „Resources and Resourcefulness: Strategic Capacity in the Unionization of California Agriculture, 1959–1966“, in: *American Journal of Sociology*, 2000, Vol. 105, No. 4, p. 1003–1062, <<https://doi.org/10.1086/210398>>.
- Grey Ch., O'Toole M., 2020 – Christopher Grey, Michelle O'Toole, „The Placing of Identity and the Identification of Place: “Place-Identity” in Community Lifeboating“, in: *Journal of Management Inquiry*, 2020, Vol. 29, No. 2, p. 206–219, <<https://doi.org/10.1177/1056492618768696>>.
- Hall S., 1993 – Stuart Hall, „Minimal Selves“, in: A. Gray, J. McGuigan (eds.), *Studying Culture*, New York: Edward Arnold, 1993, p. 134–138.
- Lewicka M., 2008 – Maria Lewicka, „Place Attachment, Place Identity, and Place Memory: Restoring the Forgotten City Past“, in: *Journal of Environmental Psychology*, 2008, Vol. 28, p. 209–231, <<https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.02.001>>.
- Lixinski L., 2013 – Lucas Lixinski, *Intangible Cultural Heritage in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2013, <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199679508.001.0001>>.
- Lixinski L., Schreiber H., 2017 – Lucas Lixinski, Hanna Schreiber, „Intangible Cultural Heritage: Successes, Disappointments, and Challenges“, in: *Santander Art and Culture Law Review*, 2017, Vol. 2, No. 3, p. 17–20, <<https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.17.018.8419>>.
- Lowenthal D., 2015 – David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country – Revisited*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, <<https://doi.org/10.1017/cbo9781139024884>>.
- Massey D., 1995 – Doreen Massey, „The Conceptualization of Place“, in: D. Massey, P. Jess (eds.), *A Place in the World*, Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 45–85.
- Paasi A., 2003 – Anssi Paasi, „Region and Place: Regional Identity in Question“, in: *Progress in Human Geography*, 2003, No. 4, p. 475–485, <<https://doi.org/10.1191/0309132503ph439pr>>.
- Paasi A., 1998 – Anssi Paasi, „Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows“, in: *Geopolitics*, Vol. 3, No. 1, 1998, p. 69–88, <<https://doi.org/10.1080/14650049808407608>>.
- Smith L., 2022 – Laurajane Smith, „Heritage, the Power of the Past, and the Politics of (Mis)recognition“, in: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 2022, Vol. 52, p. 623–642, <<https://doi.org/10.1111/jtsb.12353>>.
- Somers M. R., 1994 – Margaret R. Somers, „The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach“, in: *Theory and Society*, 1994, Vol. 23, No. 5, p. 605–649, <<https://doi.org/10.1007/BF00992905>>.
- Strandberg C., Ek Styvén M., 2024 – Carola Strandberg, Maria Ek Styvén, „The Multidimensionality of Place Identity: A Systematic Concept Analysis and Framework of Place-related Identity Elements“, in: *Journal of Environmental Psychology*, 2024, Vol. 95, p. 1–18, <<https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2024.102257>>.
- Tilley Ch., 2006 – Christopher Tilley, „Introduction: Identity, Place, Landscape and Heritage“, in: *Journal of Material Culture*, 2006, Vol. 11, p. 7–32, <<https://doi.org/10.1177/1359183506062990>>.
- Uzzell D. L., 1996 – David L. Uzzell, „Creating Place Identity Through Heritage Interpretation“, in: *The International Journal of Heritage Studies*, 1996, Vol. 1, No. 4, p. 219–228, <<https://doi.org/10.1080/13527259608722151>>.
- Vietos dvasios beiėškant*, 2014 – R. Ćepaitienė (sud.), *Vietos dvasios beiėškant: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.